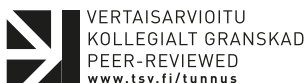


Finlandssvensk och judisk

En etnografisk analys av dubbla identifikationer och vardagsreligiositet

RUTH ILLMAN



DOI: <https://doi.org/110.30752/nj.125093>

ABSTRACT • Artikeln undersöker hur frågor om finlandssvenskhet och judiskhet kopplas samman, kontrasteras och diskuteras i intervjuer med personer som – på skiftande vis – identifierar sig med bägge identitetsmarkörer. Artikeln söker svara på frågan hur det svenska i Finland uppfattas av intervjupersonerna: rymmer detta också det judiska och känner de sig hemma i den föreställda finlandssvenskheten? Med vardagsreligiositet (*vernacular religion*) som analytisk ram söker artikeln belysa de svåra val som uppkommer i vardagen för personer som vill leva judiskt på svenska i Finland idag, samt lyfter fram hur finlandssvenska kulturtraditioner värnas och förs vidare i judisk tappning i dagens Finland.

Vad vill det säga att vara finlandssvensk? För en del är sedan hörde jag en judisk författare tala om vad det vill säga att vara judisk. Han sa att den enda rimliga definitionen han kunde komma på var att en jude är en person som tillbringar en stor del av sin tid med att fundera på vad det vill säga att vara judisk. Det skulle inte vara orimligt att definiera finlandssvenskhet på motsvarande vis. (Mazzarella 2002: 84)

I sin essäsamling *Linjer mellan stjärnorna. Essäer om identitet* reflekterar litteraturprofessorn och författaren Merete Mazzarella över det mångbottnade och ständigt aktuella begreppet identitet och dess många skikt: *vem* är jag, *vad* är ett jag och *med vem* är jag? (Mazzarella 2002: 20). Det inledande citatets reflektion är inte mer än en randanmärkning i bokens helhetsresonemang, men det har kännbar vikt för denna artikel och väcker frågan: finns det liknande rand-

villkor för hur människor förhåller sig till identitetsmarkörerna finlandssvensk och judisk?

I sin inflytelserika forskning om finlandssvenskarna, utförd på 1970–80-talen, slår sociologen Erik Allardt fast att den finlandssvenska gruppen är att betrakta både som en känslö- och en intressegemenskap: ”trots ganska stora inbördes olikheter [finns] en tydlig känsla av enhet och samhörighet” (Allardt 1981: 16). Men språksolidariteten är sällan den enda och kanske inte den starkaste lojaliteten en finlandssvensk känner, menar han. Inte heller är det endast en känslösak – det handlar också om gemensamma intressen som tas tillvara i organisationer, skolväsendet och politiken. Dessa bidrar på ett viktigt sätt till livskvaliteten och utan dem vore finlandssvenskarnas kulturella och sociala liv avsevärt fattigare (*ibid.* 17–18). I Allards efterföljd har forskare diskuterat om finlandssvenskheten bör förstås som en etnicitet, en

minoritet, en språkgrupp med tydliga sociala och institutionella strukturer, eller kanske en eller flera kulturer. ”Komplexiteten i kategoriseringen av det finlandssvenska i Finland beror på dess positioneringar vad gäller gränser, kulturella, sociala och geopolitiska” framhåller kulturforskaren Sven-Erik Klinkmann (2017: 29) i antologin med det välfunna namnet *Föreställda finlandssvenskheter*. Än mer komplicerad är frågan om det finns en särskild finlandssvensk kultur som uttrycker människors världsbild och tolkningsramar och ger grunden för ett starkt socialt kapital bland finlandssvenskarna (Sundback 2010: 54–5). Mot den här bakgrunden blir frågan om judisk finlandssvenskhet ytterst intressant. Möjliggör eller komplicerar den här kombinationen av identifikationer förutsättningarna för en person att förhålla sig till ständigt skiftande sammanhang och relationer i en värld stadd i snabb och omvälvande förändring?

Den här artikeln undersöker hur frågor om finlandssvenskhet och judiskhet kopplas samman, kontrasteras och diskuteras i intervjuer med personer som – på skiftande vis – upplever en koppling till bägge kategorier. Dessa informanter kan med Mazzarellas ord beskrivas som personer som tillbringar åtminstone en viss del av sin tid med att fundera på vad det vill säga att vara judisk och finlandssvensk. Intervjumaterialet har samlats in som en del av det mångvetenskapliga forskningsprojektet ”Judiska identiteter och deras gränser i dagens Finland: Minhag Finland” som utforskar och beskriver dagens finländska judendom ur ett vardagsperspektiv.¹ Teoretiskt knyter projektet an till forskningen om vardagsreligiositet (*vernacular*

religion), som idag drar till sig ett växande intresse världen över, och till forskning kring identitet och förändring inom den judiska världen.

Projektet har haft tillgång till en stor mängd, även tidigare obeforskat, material från officiella arkiv och familjearkiv (Czimbalmos 2021: 53–55). Viktigast för den här artikeln är dock de 101 djupintervjuer som samlats in med medlemmar av Finlands judiska församlingar: män och kvinnor mellan 18–90 år. De äldsta informanterna var födda på 1920-talet och de yngsta på 2000-talet, men de flesta fördelade sig jämt över årtiondena 1940–80. Av de intervjuade var 54 kvinnor och 47 män, ca 25 % var födda utomlands och ca 80 % bodde i huvudstadsregionen. Informanterna rekryterades via upprop i församlingarnas nyhetsbrev *Hakehila*, via personliga kontakter och snöbollseffekten. Intervjuerna utfördes på sex olika språk av projektets fem forskare i utrymmen som informanterna valde: bl.a. i församlingarnas lokaler, i hem, kaféer eller på arbetsplatser. Intervjuerna tog oftast 1–2 h i anspråk och följde ett semistrukturerat format som täckte in projektets delområden personhistoria, familjeliv, traditioner i hemmet och synagogan, matkultur, relationen till det omgivande samhället och tankar kring den egna identiteten. Samtliga intervjuer har transkriberats och överläts vid projektets slut till Finska Litteratursällskapet (SKS) arkiv (för detaljerad information om intervjuprocessen och -materialet, se Tuori *et al.* 2022: 79–85).

Intervjumaterialet visar på en stor diversitet inom den lilla minoriteten: här finns såväl aktivt praktiserande som kulturellt engagerade medlemmar, såväl andliga sökare som likgiltiga judar. Dessa personer har rötter i olika världsdelar och talar olika språk – bl.a. finska, svenska, engelska, ryska, jiddisch, hebreiska och några andra europeiska språk. De har olika uppfattningar om vad som är

1 Projektet genomförs åren 2018–22 vid Åbo Akademi, med huvudsaklig finansiering från Inez och Julius Polin-institutet för teologisk forskning. Se Minhag Finland.

”traditionellt” eller ”typiskt” judiskt, de följer olika sedvänjor och tolkar sin judiskhet och sin relation till religionens institutioner, läror och strukturer på olika sätt. Ur detta breda sampel har 19 informanter, som i sina diskussioner relaterar till och reflekterar över både judiskhet och finlandssvenskhet som något viktigt i deras liv, valts ut som nyckelinformanter. Detta inkluderar nio intervjuer genomförda på svenska och tio övriga (utförda på finska och engelska) där det svenska i Finland diskuteras ingående som en del av den egna familjehistorien.² Artikeln söker svara på frågan hur det svenska i Finland uppfattas av intervjupersonerna: rymmer detta också det judiska? Känner informanterna sig hemma i den upplevda finlandssvenskheten? Med vardagsreligiositeten som analytisk ram söker artikeln vidare att belysa svåra val som uppkommer i vardagen för personer som vill leva judiskt på svenska i Finland idag, samt att lyfta fram hur finlandssvenska kulturtraditioner värnas och förs vidare i judisk tappning i dagens Finland.

Artikeln inleds med en presentation av den teoretiska analysramen, vardagsreligiositet, samt de centrala begreppen identitet och identifiering. Därefter följer en kort överblick över de judiska gemenskaperna i Finland och det svenska språkets roll i dessa genom historien. Analysen av det etnografiska materialet

- 2 Den judiska gemenskapen i Finland är mycket liten och det är därför av yttersta vikt att arbeta hänsynsfullt med det etnografiska materialet. Inte bara de intervjuades namn, utan också andra detaljer som på omvägar kan avslöja deras identitet, har avlägsnats från presentationen. Ur forskningsetisk synvinkel är det avgörande att med omsorg och ansvar försöka finna en optimal balans mellan att förmedla detaljer som är nödvändiga för en djupgående förståelse av det partikulära i studien, å ena sidan, och informanternas integritet å den andra.

delas upp i tre tematiska delar som lyfter fram de huvudsakliga perspektiv på artikelns tema som dryftas i intervjuerna. Slutligen sammanfattas och diskuteras artikelns resultat utgående från syftet och teoriramen.

Vardagsreligion och identifiering som ett verb

Att fokusera på judendomen som en aspekt av vanliga människors vardag betyder, i det sammanhang som här analyseras, att leta efter de mångfasetterade, pågående och ibland motsägelsefulla processer för identitetsskapande som formar de intervjuade personernas judiskhet. Inom Minhag Finlandprojektet är strävan att lyfta fram vikten av vardagen: av alla de små val människor ställs inför då de försöker leva ut sin religiösa identitet mitt i livet (Illman *et al.* 2022: 32–3). Ett etnografiskt material som speglar vardagen utgör en intressant utmaning: hur kan vi ta den färggranna mångtydighet som människors livsberättelser uppvisar på allvar, utan att förminska dem genom att hårdhänt pressa in dem i fyrkantiga och stela förklaringsmodeller av sekulärt eller religiöst, med de stora världsreligionerna som definierande paradig?

Under de senaste åren har ett antal analytiska modeller för att studera religion som en del av vardagen tagits fram, med det gemensamma syftet att fånga religion som en komplex, kontextuell och föränderlig komponent i livet. Den här forskningen ställer konkreta människor med kroppar, känslor, tankar och vardagliga orosmoment i centrum, men relaterar också deras berättelser till större sociala, historiska och institutionella strukturer som skapar förutsättningarna för och formar subjektiva livsval (Illman och Czimbalmos 2020: 173). Inom etnografisk religionsforskning förekommer flera liktydiga begrepp som används parallellt, sammanfattade under

paraplybegreppet "religion-as-lived" (Kupari och Vuola 2019: 10).

Ett populärt analysperspektiv bland dessa är *levd religion*, med rötter i religionssociologin (Plank och Enstedt 2018). Ett annat är *vernacular religion*, med rötter i den folkloristiska forskningstraditionen, antropologi och etnografi (Bowman och Valk 2012). Detta perspektiv, som jag här väljer att benämna vardagsreligion eller -religiositet, syftar till att utforska religion som en del av vardagslivet på ett teoretiskt och metodologiskt systematiskt sätt som rör sig utöver och förbi en svartvit uppdelning i officiell och populär eller folklig religion. Forskningsperspektivet lyfter fram dimensioner som både bekräftar och ifrågasätter vedertagna praktiker, legitimerar kulturella hegemonier eller utmanar rådande maktstrukturer (Primiano 2012: 387). Som Ülo Valk uttrycker det i en nyligen publicerad översikt:

Vernacular does not refer to a definite kind of religious act or a univocal expression but to relationality and openness to other lived forms of expression, knowledge and authority [...] Vernacular knowledge wipes out the dichotomy between secular and religious, extends the religious connotations of belief and covers its secular forms, which equally shape our understanding of reality. In addition, the notion of vernacular is strongly associated with the institutional as its alternative counterpart, referring to social establishments related to power. (Valk 2022: 2, 8)

Målet är alltså att binda samman den enskilda individens subjektiva upplevelsevärld med de övergripande strukturer som formar den genom att ta fasta på narrativa strukturer och lokala praktiker i etnografien, med känslighet för samhällets maktstrukturer och utanförskap (Utriainen 2020). Kopplingen

till *oral history* för med sig ett skifte i analytiskt fokus: från berättaren till berättelsen, dess form och relation till kulturella och sociala överbyggnader (Thor Tureby 2020, 2022). Därför är det samspelet, och ibland konflikten, mellan individens erfarenheter och perspektiv å ena sidan och övergripande, formella och informella kontexter å den andra som står i centrum (Tuori *et al.* 2022: 74). Den finska översättningen av begreppet *vernacular religion*, *omaehtoinen uskonto* (Hovi och Haapalainen 2015), lyfter fram en annan viktig aspekt av det ursprungligen lingvistiska begreppet *vernacular*. Ordet *omaehtoinen* kan översättas som spontan, egensinnig eller frivillig. Förutom det lokala, det folkliga och informella handlar det alltså om något man gör på sitt eget sätt och enligt egna villkor. Ordet omfattar tanken att generella regler och strukturer formas av individen i en positiv identitetsprocess som kräver både mognad och anpassbarhet. Vardagsreligion lyfter fram perspektiv som förverkligas "i marginalerna" – men ändå i fruktbart eller spänt samspel med institutionell religion (Utriainen 2020: 195). Därmed ges belysning åt det dynamiska, situationsbundna och ambivalenta i vardagsreligion, med utrymme för kontraster, motsägelsefullhet och det icke-tillrättalagda (Illman och Nynäs 2022: 453).

Men var kommer det finlandssvenska in i ekvationen? För att göra rättvisa åt de sammansatta identitetsbeskrivningar som möter i det etnografiska materialet – judisk och finlandssvensk – kan stöd hämtas i nyare forskning kring religiösa identiteter som sammansatta subjektspositioner (Illman *et al.* 2023). Här framhålls att komplexa kulturella och religiösa identifieringar inte behöver ses som splittrade eller förvirrade, utan istället kan ramas in av bekräftande begrepp som mångfald, inklusion, kreativitet och rikedom (se t.ex. Kalsky och van der Braak 2017). Vanligtvis hänvisar termen "identitet" till

hur människor definierar sig själva eller hur de definieras av andra baserat på kollektiva kategorier. Begreppet är centralt för många discipliner och det är omöjligt att ge en överblick över hela fältet inom ramarna för den här artikeln, men för ett vardagsperspektiv är det viktigt att poängtera att identiteter varken är isolerade eller unika: de är relaterade till sociala omständigheter, de varierar med sammanhang och situation (Czimbalmos 2021: 29–31). Identiteter byggs upp på olika sätt och människor har olika möjligheter att uttrycka dem, både konkret och symboliskt. Mångfald och föränderlighet är centrala aspekter av identitetsbygget: alla människor bär på flera identiteter som träder i förgrunden eller tonas ner beroende på vardagens behov, maktspel och möjligheter (Klinkmann 2017: 38–9). För att fånga detta krävs en förskjutning av uppmärksamheten från de givna kategorierna till de rörliga processer för självidentifiering som träder fram i forskningsmaterialet, och som kommer till uttryck i vardagslivet (Døving 2022: 18–27).

Övergripande sociologiska moderniseringsprocesser om individualisering, sekularisering och urbanisering påverkar också hur enskilda individer idag identifierar sig som judar och lever ut sin judiskhet (Dencik 2003: 76–7). Dagens ökande religiösa och kulturella mångfald anses bidra till att människor idag kontinuerligt behöver förhandla, både inom sig själva och utåt med omvärlden, kring sitt eget jag och den subjektiva positionen i ljuset av "andra" (Illman *et al.* 2023). Mot den här bakgrunden kan en statisk förståelse av religiös identitet ifrågasättas. Den här analysen söker därför efter *identifieringar* snarare än identiteter i ett försök att fånga dynamiken i de subjektiva positioner som presenteras i etnografen istället för att ordna in dem i fasta kategorier. Så skapas en mera öppen och kvalitativ förståelse för hur olika identifikationer och meningsbärande sammanhang formar

vardagen för informanterna. Med blicken riktad mot de rörliga strukturerna och vardagens levda verklighet flyttas fokus från stabila och monolitiska enheter av "identitet" till de identifieringsprocesser som hela tiden blir till. Identifiering är ett verb, inte ett substantiv: något vi gör och känner snarare än "är". Hur formulerar och uttrycker informanterna själva sin tillhörighet? Som en introduktion till det etnografiska materialet presenteras judarnas historia i Finland, med fokus på språkens mångfald och utveckling.

Från jiddisch till svenska till finska

Judendomens historia i Finland är relativt kort i jämförelse med resten av Europa: de första judarna kom till landet som soldater i den ryska armén under den tid (1809–1917) då Finland var ett ryskt storfurstendöme (Tuori 2022: 242). De flesta judar som var stationerade i Finland kom från områden som idag hör till Litauen, Polen och Vitryssland. Dessa judiska soldater hade ofta fått en militär utbildning i en s.k. kantonistskola, och kom därav att kallas "kantonister" (Muir 2009a: 535) – en term som idag används allmänt, både inom det judiska samfundet och inom forskningen, för att hänvisa till alla dessa tidiga judiska inflyttare och till personer idag som härstammar från dessa (Muir och Tuori 2019: 8). Det var först efter att Finland blev självständigt år 1917 som judarna fick fullständiga medborgerliga rättigheter och kunde bosätta sig permanent i den nygrundade nationen. Det fanns vid den här tiden judiska församlingar i Helsingfors, Åbo, Viborg och Tammerfors, av vilka de tre första hade egna synagogor byggda mellan 1904 och 1912 (Harviainen 1998: 297–9).³

3 Antisemitismens historia i Finland och dess finlandssvenska förgreningar är teman som tyvärr inte kan behandlas inom

Under andra världskriget var Finland ett av få europeiska länder där den judiska befolkningen överlevde Förintelsen nästan intakt. Även om ingen finsk medborgare utlämnades till Nazityskland visar ändå nyare forskning att många judiska flyktingars och krigsfångars öde i Finland förblivit oklart (se t.ex. Muir och Worthen 2013). Efter kriget har det judiska samfundet, liksom resten av det finländska samhället, förändrats och blivit mer mångkulturellt. Efter Sovjetunionens upplösning anlände judar från det forna östblockets länder samt från Israel, USA och olika europeiska länder på grund av giftermål, arbete och studier. Det finns också ett ökande antal människor i Finland som väljer att konvertera till judendomen (Tuori *et al.* 2022: 85). I dag finns det två judiska församlingar i Finland, i Helsingfors och i Åbo, varav den senare är betydligt mindre: av församlingarnas cirka 1 200 medlemmar hör bara ett hundratal till Åboförsamlingen (Czimbalmos och Pataricza 2019: 4). Den judiska befolkningen i Finland är huvudsakligen koncentrerad till huvudstadsregionen, där det finns gott om aktiviteter för medlemmar i olika livsskeden. I anslutning till synagogan i Helsingfors finns ett daghem och en skola: Helsingin Juutalainen Yhteiskoulu, Helsingfors judiska samskola (Kantor *et al.* 2018).

Forskaren i jiddisch och finländsk-judisk kulturhistoria, Simo Muir, har behandlat språkfrågan bland Finlands judar ur en sociolingvistisk synvinkel (Muir 2009a). Han framhåller att samfunden alltid varit mångspråkiga: inledningsvis hade så gott som alla församlingsmedlemmar i Helsingfors jiddisch som modersmål men även hebreiska, ryska och tyska fanns med som liturgiska eller administrativa språk (*ibid.* 537).

ramarna för den här artikeln. För utförliga analyser, se bl.a. Forsgård 1998, Ahonen 2017, Enckell 2004 och 2015, Swanström 2017, Muir 2009b.



Hanukkakonsert i synagogan i Åbo, december 2019.

Under 1800-talets första hälft, då de första judarna anlände till Helsingfors, var staden nästan helt svenskspråkig och även om finskan snabbt vann mark under de följande årtiondena förblev de centrumstadsdelar där judarna bodde starkt svenskspråkiga långt in på 1900-talet (*ibid.* 535–6). Även bland de judar som bosatte sig i Åbo blev svenskan det dominerande språket (Seela 2012: 24). Muir framhåller att det ur ett sociologiskt perspektiv ter sig naturligt att judarna tog till sig majoritetsspråket i de kvarter där de levde och verkade – administrationens och de övre samhällsklassernas svenska snarare än finska. Därmed ifrågasätter han den tes som tidigare forskning ofta drivit, och som ofta allmänt antas, att judarna valde svenskan för att den är närmare besläktad med jiddisch än finskan

och därför helt enkelt var lättare att lära sig (Muir 2009a: 538). I början av 1900-talet var den judiska gemenskapen i Finland mestadels tvåspråkig, jiddisch-svensk, men med tiden kom svenskan att dominera, i alla fall utanför hemmen. I församlingsadministrationen gällde svenska som officiellt språk, även om t.ex. predikningar och de religiösa sällskapens verksamhet fortsatte på jiddisch, i vissa fall ända fram till 1980-talet (*ibid.* 540). Men utanför de religiösa sammanhangen var jiddisch inte längre ett språk som värnades eller värderades: judiska barn lärde sig inte språket och uppmuntrades inte att tala det, delvis på grund av omvärldens ofta nedsättande inställning. Under mellankrigstiden slutade judiska unga att tala jiddisch sinsemellan och när deras föräldrageneration gick ur tiden på 1970-80-talen försvann språket så gott som helt (*ibid.* 541).

De flesta judar lärde sig åtminstone lite finska redan tidigt för att kunna kommunicera med kunder och i sociala sammanhang, men det egentliga skiftet från svenska till finska inom församlingarna började först på 1930-talet. I samband med vinter- och fortsättningskrigen (1939–44) evakuerades många judar från Viborg till Helsingfors och Åbo, och åtminstone bland de yngre var språket oftast finska (Muir 2009a: 542). Därmed kom språkbalansen även i Åbo att ändras och finskan kom allt oftare att ersätta svenskan. Efter krigen talade församlingens ungdomar främst finska med varandra (Seela 2012: 15, 47). Transitionen från svenska till finska är alltså pågående: bland de äldsta medlemmarna (födda på 1920- och 30-talen) talar ännu många svenska, åtminstone sinsemellan. Även med sina barn talar de kanske svenska, men dessa talar ofta i sin tur finska med sina barn (Muir 2009a: 542). Då Svante Lundgren för tjugio år sedan utförde en enkätstudie bland Finlands judar uppgav 41 % finska som sitt modersmål, 21 %

svenska och resten något annat språk eller att de var helt tvåspråkiga (Lundgren 2002: 35, se även Dencik 2009: 75–76). Idag är situationen sannsynligen mera diversifierad och de allra flesta barn som går i judiska skolan i Helsingfors har åtminstone en förälder som är född utomlands. Därmed lever unga finländska judar ofta en mångspråkig vardag med inte bara finska och svenska, utan också modern hebreiska, engelska, ryska eller något annat språk (Tuori 2022: 244). Därtill lever dagens finländska judar allt oftare i familjer där flera kulturer och religioner är närvarande. Attityden till äktenskap och familjebildning utanför den judiska gemenskapen är positivare än i det övriga Norden, antagligen på grund av att samfundet är så litet (Dencik 2009: 78–9; Døving 2022: 23–4).

Som ovan nämndes utfördes endast nio av de 101 intervjuerna i Minhag Finland-projektet på svenska, men 19 intervjuer inalles innehåller längre diskussioner om och identifieringar med svenska språket.⁴ De betydelsemättade mikrokosmos som intervjuernas individuella livsberättelser belyser ger en djupare och rikare förståelse av såväl judiska som finlandssvenska identifieringar, vilket undersöks till näst.

”Det finns ju jättemånga finlandssvenska judar”

Det finns inte mycket som är så typiskt finlandssvenskt som att förklara att man inte är någon typisk finlandssvensk, påpekar Mazzarella. En förklaring till detta kan vara ”att det på finlandssvenskt håll existerar en djupt rotad föreställning om den

4 Citaten i artikeln återges i lätt redigerad form så att t.ex. upprepningar avlägsnats. Intervjuerna har utförts på svenska, finska och engelska. I de senare fallen har citaten översatts till svenska av artikelförfattaren.

sanna finlandssvenskheten som finns där man icke själv är” (Mazzarella 2002: 86). Konstaterandet ringar in en central upplevelse som reflekteras i intervjuerna: den sanna finlandssvenskheten målas fram som en plats, eller ett tillstånd, ”där man icke själv är”. Ingen av de nitton informanterna beskriver sig själv explicit som en ”typisk” finlandssvensk. ”Det finns ju jättemånga finlandssvenska judar, eller församlingsmedlemmar, så inte är det på det sättet något udda, utan det är ju många, nog, som har svenska som modersmål” konstaterar en informant från Helsingfors först med ett skratt. Men vid närmare eftertanke, när hen berättar om situationer då hen upplevt sig utpekad som udda och placerad utanför den finlandssvenska vanlighetsnormen, nämner hen att det finns ”jättemånga exempel från mitt liv på en känsla av utanförskap”. En annan informant växte upp på en mindre, tvåspråkig ort och upplevde starkt att familjen, som var svenskspråkig och judisk, stack ut: ”Nog var det alltid såhär att vi var helt *outsiders*. Det var nog helt, tror jag, så man såg oss. Att vi var lite konstiga hela familjen.” En tredje person som konverterat till judendomen i samband med sitt äktenskap säger: ”Jag föddes inte som judisk, utan som finlandssvensk [...] mina föräldrar var helt vanliga finlandssvenskar” – och implicerar därmed att hen själv, som judisk, inte längre räknar sig som en ”helt vanlig finlandssvensk”.

Många intervjuer beskriver den brokiga språkmiljö som lyftes fram ovan. Två informanter födda på 1940-talet berättar, separat från varandra, att man talade svenska hemma, finska ”på stan”, ryska, tyska och jiddisch med mor- och farföräldrarna, allt i en glad blandning. En person född på 1930-talet, som beskriver en liknande språkmiljö i barndomen, tillägger: ”det var en självklarhet, aldrig ett problem”. Flera säger att svenska idag är det språk de betraktar som sitt modersmål och talar med sina barn, men att partners

från andra länder talar sina egna modersmål i familjen. Därtill går sådana familjers barn i judiska skolan, på finska, där de lär sig ytterligare andra språk. I de judiska hemmen kan det alltså bli väldigt många språk ”beroende på familjen”, konstaterar en. ”Barnen har fått många språk”, säger en annan, medan ytterligare en, vars barn också går i den finskspråkiga judiska skolan, berättar att barnen inte talar svenska alls, även om det är deras fars modersmål: ”de kan inte svenska och de gillar inte svenska”. Mot bakgrunden av artikelns teoretiska perspektiv kunde man här säga att det är vardagens situationsbundna praktiker som formar identifieringarna.

Redan då Svante Lundgren (2002) genomförde sin enkätstudie återfanns den största delen svensktalande judar bland de äldsta medlemmarna, medan de yngre till stor del angav finska som sitt modersmål. Att svenska är de äldres språk framhålls av många informanter, bland annat noterar en person född på 1950-talet om församlingen i Helsingfors: ”Mina föräldrars generation, som var en stor del av judiska församlingen, var svenskspråkig. Men med min generation så är det helt tvärtom, för att inte tala om mina barns generation.” I församlingens officiella sammanhang spelar svenskan en liten roll idag, menar hen: ”På det stora hela är det på finska, men vill man uttala sej på svenska eller engelska så är det ju tillåtet. [...] All information i församlingen kommer på finska, engelska, ryska och hebreiska men svenska kommer det inte mera.” En yngre informant, född på 1980-talet, konstaterar skämtsamt att vakterna vid församlingen i Helsingfors speglar vad hen kallar ”språkpolitiken”: de gamla vakterna talade svenska, sedan kom en ny som talade finska och den allra senaste talar engelska. Informanten aktualiserar också de perspektiv på marginalisering, makt och hegemoni som ovan beskrevs som hörnstenar i en analys av

vardagsreligion. Hen konstaterar att det är utmärkt att församlingen numera fungerar på flera språk så att inget språk mera "dominerar", eftersom det "i min barndom fanns många sådana språkklickar och jag upplevde det som ganska begränsande".

En informant (född på 1950-talet) förmedlar uppfattningen att svenska och jiddisch dominerade i Åboförsamlingen långt in på 1900-talet: "Före kriget var församlingen svenskspråkig. De gamla protokollen är på jiddisch, men man kan säga att församlingens språk var nog svenska. Alla kunde svenska." När flyktingar från Viborg kom till Åbo lärde de sig följaktligen svenska. "Då när jag var liten så pratade alla svenska, det kommer jag ihåg", säger en informant som växte upp på 1980-talet. "Och sen sa alla 'Gut Shabbes'. Nu säger man inte det. Nu säger man 'Shabbat Shalom'." Det är alltså inte bara svenskan som gett vika för finskan och engelskan: kantonisternas emblematiske jiddisch-fraser har också ersatts av den globala judendomens hebreiska motsvarigheter.⁵ En annan informant ser samma tendenser men framhåller att svenska språket inte är kärnan i hens judiska identitet. Det judiska står i centrum och väger tyngre än det finlandssvenska:

Jag tycker att [svenskan] håller på att försvinna, ganska tydligt till och med. På ett sätt är det synd men på ett sätt så ... språk är ju bara ett medel för att kommunicera [...] Att det håller ju inte. Att det är ju inte en identitet.

5 Motsvarande språkutveckling i judisk svenska, med en rörelse från den äldre generationens jiddischer till den yngre generationens hebraismer, har utforskats av Patric Lebenswerd (2015).

För andra informanter väger ändå de olika identifikationerna lika starkt: "Jag är jude, jag är finländare och jag är finlandssvensk, inte är det mera med det", säger en. "Det är ju inte som om den ena delen nånsin skulle försvinna, de bara aktiveras eller väcks till liv i olika sammanhang", säger en annan informant om sin judiska och sin finlandssvenska anknytning. Lundgren kunde konstatera att Finlands judar i början av millenniet i snabb takt höll på att förfinskas – en tendens som alltså förefaller fortsätta idag då svenskan ytterligare trätt tillbaka. Men i dess ställe har inte bara finskan, utan en mångspråkig judisk vardag (igen) blommat upp.

"I finlandssvensk skola sköljs det judiska bort"

"Typiskt finlandssvenskt är att vara tvåspråkig. Jag älskar tvåspråkighetens alla möjligheter och strategier", skriver Mazzarella (2002: 129) i sin analys av finlandssvenskheten. Den tvåspråkighet hon beskriver som full av möjligheter och strategier blir en nödvändighet för många svensktalande judiska familjer i Finland då det är dags för barnen att inleda sin skolgång. I intervjuerna framstår detta tydligt som det svåraste valet som de svensktalande judarna i Finland ställs inför och bemöts på mycket varierande sätt. Det är också skolan som tydligast lyfter fram samspelet, och konflikten, mellan individens erfarenheter och perspektiv å ena sidan och de övergripande maktstrukturerna och normerna inom samfundet å den andra, som framhölls som central för ett vardagsreligionsperspektiv.

Under det förra seklet gick judiska barn ofta i svenskspråkig skola och då en permanent judisk skola grundades i Helsingfors år 1918 hade den svenska som undervisningsspråk för sekulära ämnen. Därmed kom barnen att stärka svenskans ställning både i synagogan och i hemmen. Åbo hade inte

en separat judisk skola, endast en till yngre barn riktad *cheder*, och judiska åboföräldrar valde ofta att sätta sina barn i den allmänna, svenskspråkiga skolan (Seela 2012: 23–25). Att finskan slog igenom som dominerande språk bland Finlands judar pådrevs av skolan: judiska skolan i Helsingfors bytte nämligen språk från svenska till finska under en övergångstid på flera år med start 1933 (Kantor *et al.* 2018: 60). Orsakerna torde ha varit flera: man ville garantera fortsatt stöd från staten och tillmötesgå föräldrarnas önskemål då de framhöll att finskan var nödvändig för affärsverksamheten. Språkbalansen i Helsingfors höll snabbt på att ändra så att finskan blev allt viktigare och därtill påverkades beslutet av den nationalistiska finskhetsrörelsen och språkstriderna som pågick i landet mellan kriget (Harviainen 1989: 298). Då skolan gradvis bytte språk valde en del judiska föräldrar att ta sina barn ur skolan och lät dem hellre gå i svenskspråkig skola (Muir 2009a:

542). I Åbo fanns ingen judisk skola, där fortsatte föräldrarna att välja mellan svensk- och finskspråkig allmän skola för sina barn.

Många äldre informanter berättar att de gått i skola på båda språken, beroende på vad som var tillgängligt från år till år. I Åbo var svensk skola det vanligaste valet bland de judiska familjerna, konstaterar en äldre informant som blickar bakåt: ”De flesta gick i svensk skola. Ren från 20-talet, min mamma. Och då gick alla barn i svensk skola här. Det var först efter kriget som barnen började gå i finsk skola.” En äldre informant berättar att hen började i judiska skolan i Helsingfors före kriget men ”efter det, jag vet faktiskt inte varför, började jag i en annan finsk skola. Jag sku hellre ha velat gå i svensk skola för jag hade svenska kamrater.” I hemmet talades enbart svenska, men hen tror att föräldrarna valde finsk skola för att ge sitt barn bättre möjligheter i arbetslivet. En annan informant berättar om hur det var att gå i judiska skolan

Eric Sundström, Helsingfors stadsmuseum (Finna.fi)



Klassrum i Judiska samskolan i Helsingfors år 1926.

under de år som språket gradvis bytte från svenska till finska:

Jag gick i tredje klass, som var finskspråkig. Två klasser över mig var finskspråkiga, resten svenskspråkiga. Allas föräldrar var svenskspråkiga, på gården talade vi alla svenska, inte finska. I skolan var de flesta lärare svenskspråkiga och talade sådan här "huono suomi" [dålig finska] hela tiden: det var alldeles otroligt!

Ofta har föräldrarna haft en stark åsikt om skolspråket. En informant berättar att hen gick i finsk skola i Åbo på 1960- och 70-talen eftersom hens mamma inte kunde någon finska och inte ville att barnet skulle uppleva samma svårigheter. Hemma talade modern svenska och fadern finska med barnen, sinsemellan talade de jiddisch – något som nämns också av andra informanter som en strategi föräldrar tog till så att "barnen inte skulle förstå".⁶ Informantens egna barn har uppfostrats inom judendomen, men de har gått i svenskspråkig skola. En annan informant i samma ålder från Helsingfors berättar att hen och syskonen alla gick i svenskspråkig skola, även om den judiska skolan funnits som alternativ, eftersom den finlandssvenska identiteten var stark i familjen. I vuxen ålder bildade informanten familj med en partner från ett annat land som förde med sig sitt eget språk i familjen. När barnen skulle börja skolan övervägde de sina möjligheter:

Vi började fundera. Det var helt klart för oss att vi sätter barnen i [den finskspråkiga] *gan*, i judiska lekskolan, men vi fundera att hur är det då med skolgång, och hur är det

med så många språk. Att å ena sidan ville vi att de sku få det här judiska som vi har svårt att ge hemifrån på samma sätt, men å andra sidan så fundera vi på ... jag hade goda upplevelser av att gå i svensk skola och svenska språket hade vi hemma och vi talade inte finska hemma alls.

Paret valde ändå att sätta barnen i den finskspråkiga judiska skolan vilket visade sig fungera väl: "Dom [barnen] kan lära sej hur många språk som helst. Och efteråt var vi jättenöjda." En informant som gift sig med en icke-judisk finlandssvensk medger att det var en mycket svår och stor uppoffring för partnern att låta barnen gå i judiska skolan – inte för att den var judisk utan för att den var finskspråkig. En person konstaterar att hens finlandssvenska icke-judiska föräldrar gärna deltog i barnbarnens judiska livscykelriter och firade judiska högtider men att valet av judiska skolan skapade en konflikt: "för dem var det en stor bit att svälja, att vi satte barnen i en finskspråkig skola och inte en svensk-språkig". En informant, som vuxit upp med en kristen och en judisk förälder berättar om det motsatta språkvalet:

Med skolan tror jag inte att det var någon fråga om att de skulle ha satt oss i den judiska skolan, och det var nog en sådan här språkfråga. De ville inte sätta oss i finsk skola, nä. Sen gjorde de nog satsningar på andra sätt, att vi åkte nästan varje år till Glämska som är ett judiskt sommarläger i Stockholms skärgård. Så de tänkte väl liksom att de *outsourcar* det här judiska [skratt] ...

Flera andra svensktalande judiska föräldrar valde lika, konstaterar hen, för "i skolan fanns det nog alltid någon annan på min klass" som var judisk. Helt problemfritt har det ändå inte varit för de judiska eleverna i

6 Enligt Muir (2009a: 539) är det här en anekdot som ofta förmedlas av äldre judiska informanter i Finland.



Elevernas konstverk i Helsingfors judiska samskola, oktober 2022.

finlandssvenska skolor och flera informanter som gått i svenskspråkiga skolor mellan 1970- och 2000-talen vittnar om negativ särbehandling, mobbning, oförståelse och antisemitism.

”Vad har hänt med svenskan här då?” frågar jag en informant från församlingen i Helsingfors. Svaret ringar in dilemmat med att försöka bygga både en stark judisk och en stark svenskspråkig identitet i Finland idag. ”Folk har inte lärt sig svenska, [de har inte] lärt svenska åt sina barn. Och dom som har gjort det, dom är inte mera judar”, blir svaret. Vad hen menar, förtydligar hen, är att skolan för en ung människa är en av de viktigaste ramarna för identitetsbygget. Då måste du välja: vill du ge barnen en stark svenskspråkig identitet eller en stark judisk identitet?

Det är på det sättet att om dina föräldrar är svenskspråkiga och så har du gått i en finskspråkig skola, så gifter du dej med en finskspråkig fru, så pratar du finska hemma med den där frun, så det finns inte så mycket plats mera för svenskan. Och

sen dom som har gått i en svenskspråkig skola har gift sej med en svenskspråkig människa, dom pratar svenska, deras barn går i svensk skola, så då faller judendomen liksom ut på nåt sätt.

Flera informanter delar åsikten. Många judiska familjer som ”varit här länge” vill ”betona den finlandssvenska identiteten”, säger en, men då ”måste du nästan sätta barnen i finlandssvensk skola” och där ”liksom ganska snabbt sköljs det [judiska] bort”. ”Det essentiella är alltid hemmet”, säger en tredje: ”det finns hemska många som sätter barnen i judiska skolan och så bryr de sej fan, och tror att skolan ska ge det [judiska]. Men om inte hemmen ger det där intresset och stödet, så inte hjälper det.”

Att ”pruta på finlandssvenskheten”

”Jag älskar finlandssvenskheten för att den erbjuder sammanhang. [...] Finlandssvenskar förvaltar varandras historier”, konstaterar Mazzarella (2002: 124–5) med eftertryck.

I relation till etnografin inställer sig frågan: erbjuder finlandssvenskheten sammanhang också för judar? Kan finlandssvenskar också förvalta historier som har judiska inslag, eller passar sådana berättelser inte in i de finlandssvenska ramarna?

Historien bjuder på krassa påminnelser om att det finländska majoritetssamhället inte alltid betraktat landets svensktalande judar som ”äkta” finlandssvenskar. Ett sorgligt exempel är den judiska forskaren Israel-Jakob Schur, vars doktorsavhandling åren 1937–38 underkändes av professorskollegier först vid Helsingfors universitet och sedan vid Åbo Akademi med argument som lyfte fram att han inte tillhörde det ”svenska elementet bland våra forskare” – vilket inte syftade på hans språkkunskaper, utan på hans ”non-(Finland-)Swedishness”, skriver Muir (2009b: 152). Inte konstigt då att forskare redan på 1950-talet lyfte fram att landets då ännu mestadels svenskspråkiga judar verkade identifiera sig starkare med den finskspråkiga befolkningen än med den svenskspråkiga (Lundgren 2002: 35–36). I intervjumaterialet lyfts det finska inte fram på bekostnad av det svenska, men det är tydligt att informanterna inte oreserverat identifierar sig med finlandssvenskarna. Redan på 1930-talet upplevde många finlandssvenska judar den dubbla minoritetsidentiteten som en börda (Muir 2009a: 542), ett uttryck som återkommer i intervjuerna. ”Min far hade själv lidit ganska mycket av antisemitism och alltid känt sig som en utomstående och ville tydligen korrigera det här”, konstaterar en informant född på 1960-talet om sin uppväxt. ”Han ville inte att vi skulle tala svenska, han hade så svåra trauman av det”, tillägger hen: för fadern var kombinationen av två minoritetsidentiteter för mycket att bära. I strid med sin faders önskemål satte hen ändå sina egna barn i svenskspråkig skola. En informant kring de 70 knyter samman detta i en

talande språkparadox: ”I vanliga vardagslivet så är jag lika finsk som alla finlandssvenskar” men de judiska traditionerna håller familjen samman: det är inte lätt ”att vara i minoritet med svenska språket och vara i minoritet med religionen”.

I intervjumaterialet dyker ändå finlandssvenska kulturella markörer upp på några ställen på ett sätt som tätt tvinnar dem samman med det judiska. ”I min barndomsfamilj var den finlandssvenska kulturen en del av vår ’civila värld’ medan den judiska kulturen var den primära, den meningsgivande”, berättar en informant född på 1940-talet. Många av de sedvänjor, fester och maträtter som nämns som finlandssvenska har ursprungligen sina rötter i kristen tradition, men har idag framförallt en sekulär, kulturell betydelse. Flera informanter nämner midsommarfirande och sommarstugeliv samt därtill hörande kräftskivor, en tradition som ofta uppfattas som utpräglad finlandssvensk i Finland men som kompliceras av att skaldjur för en praktiserande jude inte är tillåten föda. Endast ytterst få finländska judar uppger att de följer kosher-reglerna i sitt vardagsliv, men de som väljer att tillämpa dem i någon utsträckning följer ofta några vedertagna tumregler: inget griskött, inga skaldjur, inte blanda kött och mjölk (Illman *et al.* 2022: 42). Några informanter säger tydligt att de inte äter skaldjur, men andra ser kräftskivorna som en viktig del av sin kulturella identitet: ”Det är mycket finlandssvenskt, min familj älskar dem”, säger en person: ”de har blivit en mycket viktig sommartradition för många av oss”.⁷

7 Författaren Eva Odrischinsky, som själv identifierar sig som judisk och finlandssvensk, beskriver målade de paradoxer som omger kräftskivor som kulturell finlandssvensk-judisk praktik. Hennes mor, som vuxit upp i ett ”fromt judiskt hem” deltog visserligen – men inte helhjärtat – i

Ett annat exempel på en finlandssvensk tradition som "överlevt" transitionen från luthersk kristendom till judendom återges av en informant som vuxit upp i en familj där modern konverterat till judendomen. Hen framhåller att modern inte bevarat några kristna traditioner i hemmet: "För mamma var det helt klart, att den där kristendomen var inte mera hennes grej". Men vid närmare eftertanke nämner hen att mamman brukade läsa bönen "Gud som haver" varje kväll. "Den passade ju bra, den har ingenting som inte är okej" för en jude, inget om Jesus preciserar hen. Det här tolkas ändå mera som en "typisk finlandssvensk grej", något som säger mer om moderns finlandssvenska uppväxt än om någon kristen övertygelse. Andra kulturella referenser som ofta förekommer är hänvisningar till vad som skrivs i "Husis" (den största finlandssvenska dagstidningen *Hufvudstadsbladet*), referenser till svenskspråkig studentkultur speciellt vid "Hanken" (Svenska handelshögskolan i Helsingfors) och svenskspråkigt föreningsliv i Finland, vilket tycks sammanhånga med det sociala kapital och den upplevda gemenskap som nämndes i inledningen.

Med hänvisning till artikelns teoriram visar de vitt skiftande uttalandena om hur finlandssvenska och judiska identitetsmarkörer och kulturella traditioner går att kombinera

de kräftskivor som hörde till familjens judiska umgänges sommartraditioner på 1960–70-talen. Kräftorna fångades egenhändigt och tillreddes enligt ett kräftrecept "tillhandahållet av min egen, bottenlöst motsägelsefulla mor". Trots detta, på själva kräftskivan "satt hon stolt och petade i sig gravlax med nygotatis medan de andra frossade i förbjuden frukt" (Odrischinsky 2019: 85–86). Även den svensk-judiske författaren Leif Zern skildrar motsvarande erfarenheter i sin bok *Kaddish på motorcykel* (2012: 87–95) där han beskriver hur hans ortodoxjudiska far gör den svenska kräftskivan till en judisk högtid.

så att vardagen utspelar sig utanför tvärsäkra och tydligt markerade identitetsrum. Istället verkar de subjektiva positionerna formas i mellanrum där människor kombinerar kulturella, religiösa, sekulära och många andra aspekter av vem de är på sätt som för andra, som delar samma generella identitetsmarkörer, kan te sig helt främmande. En del informanter säger att de explicit valt att inte föra vidare finlandssvenska kulturella traditioner i sina familjer. En person medger att hens finlandssvenska partner fått "pruta på sin finlandssvenskhet" rätt så mycket, även om familjens hemspråk är svenska:

NN har fått ge upp mycket av sin finlandssvenskhet, för vi har inte uppfostrat våra barn inom den finlandssvenska kulturen. Även om vi har många finlandssvenska vänner. Barnen uppfostrades som judar och vi anpassade en del traditioner [...] sabbaten blev liksom godisdag.

Andra informanter hade kanske gärna sammanfört det judiska och det finlandssvenska kulturella arvet mera, men upplever att någondera fått stryka på foten. En yngre informant bosatt i Åbo upplever att hebreiskan är viktig för hens judiska identitet och skulle gärna föra vidare språket till sina barn, men konstaterar att det inte är enkelt.

[Hebreiskan] är en stor del av min judiskhet, det är på nåt vis mitt hjärtas språk [...]. Den här svårigheten, att jag hemskt gärna sku [föra traditionen vidare] men jag vet inte hur jag ska göra det, jag kan inte ens för här finns ingen aktivitet. Jag vill föra [judendomen] vidare och jag sjunger sånger på hebreiska och sådär till [barnen] men jag kan inte Svenskan är mitt modersmål, jag kan inte naturligt tala hebreiska med dom.



Finländska sabbatsljus mot Marimekkobakgrund.

Även åsikten att den finlandssvenska och den judiska minoritetsidentiteten snarare stöder än utmanar varandra i vardagslivet förekommer i intervjuerna. En informant berättar att hen växte upp i en icke-judisk familj där man ”höll på alla de finlandssvenska traditioner som idag sakta dör ut”. Då hen genom sitt giftermål blev del av en judisk familj förstod hen hur viktigt det är att aktivt upprätthålla även denna minoritetsidentitet ”eftersom jag levt som en minoritet redan tidigare”. De facto, anser hen: ”jag måste säga att det är lättare för en finlandssvensk att konvertera eftersom de har så många traditioner”. Att samla familjen till helgmiddag och olika högtider, laga traditionell mat och dekorera hemmet, allt sådant var för hen enkelt att överföra, med små modifikationer, från det finlandssvenska barndomshemmet till det judiska vuxenlivet. En informant född på 1960-talet ser också att de två minoritetsidentiteterna stöder varandra:

Jag ser mig som en minoritet två gånger om: svensktalande och judisk. Och jag vill bevara båda. Jag känner att den finlandssvenska kulturen har mycket att ge, i kombination med judendomen och judisk kultur blir det jättebra, jag vill inte alls knyta band till den finska kulturen. Jag är väldigt ärlig nu, men det är hela livsstilen, sättet att kommunicera och värdegrunden, det är en stor orsak till att mina barn inte har gått i judiska skolan, jag ville att de skulle föra vidare det svenska språket.

Avslutande diskussion: trånga rum?

Den här artikeln har lyft fram erfarenheter av att identifiera sig både som jude och som finlandssvensk. Utgående från det analytiska perspektivet vardagsreligiositet har speciell vikt fästs vid mötet mellan individens livsval och de övergripande strukturer som formar dem, samspelet mellan religiöst, kulturellt och sekulärt, de små valen som formas i de stora berättelsernas marginaler samt vid identiteter som dynamiska och situationsbundna identifieringar som ständigt förhandlas. Med dessa perspektiv som ledord beskrevs de ambivalenta förhållningssätt till det finlandssvenska som framkommer i intervjumaterialet: den ömsom friktionsfria och ömsom djupt komplicerade dubbla minoritetsidentifieringen och olika vardagliga strategier för att hantera en brokig språkvardag. Valet av skolgångsspråk lyftes fram som en vattendelare: för många framstod skolvalet som ett val mellan det judiska och det finlandssvenska så att den ena identifieringen nödvändigtvis måste nedprioriteras och vattnas ur. Slutligen belystes finlandssvenska kulturella praktiker som ges judiska utformningar i dagens Finland.

Utifrån sett kan det ofta te sig som om finlandssvenskar umgås i trånga rum; ja, många finlandssvenskar tänker nog så själva också, dryftar Merete Mazzarella. Men, inskräper

hon som avslutning: "finlandssvenskheten behöver ingalunda vara ett trångt rum", utan kan istället vara "ett stort hus med alla slags kamurkor och salar från källare till vind och idel öppna fönster och dörrar" (efter Camilla Frostell, citerad i Mazzarella 2002: 125). Kan de skiftande identifieringar som lyfts fram i etnografen förstås på detta sätt, som stora hus med öppna fönster och dörrar? Och i sådana fall: är samtida religionsforskare utrustade med tillräckligt nyanserade och känsliga teoretiska verktyg för att göra rättvisa åt de varierade sätt att hitta betydande subjektiva positioner i livet som analysen ger prov på?

I artikelns teoriöversikt konstaterades att analyser som utgår från vardagsreligion som närmandesätt blir relationella och kontextuella, med start i vanliga människors vardagliga liv, liksom i den här analysen. Från gräsrotsnivån lyfts sedan blicken till den ständigt pågående dialektiken med samhällets strukturer och de olika nätverk av makt och inflytande som formar den enskilda människans liv (Illman och Czimbalmos 2020: 174). Vardagsreligion framstår då som det spontana och personligt formade – något man gör på sitt eget sätt och enligt egna villkor vilket ger utrymme för kontraster och paradoxer, men ändå ställer individens perspektiv i fruktbart eller spänt samspel med institutionell religion (Utriainen 2020: 196). Det etnografiska materialet belyser hur de små men betydande val och överväganden som görs i vardagen formar vad det betyder att leva som jude och finlandssvensk i Finland idag. Vardagens praktiker och funderingar stiger fram som relevanta på olika sätt i olika människors livsberättelser i relation till de övergripande förändringsprocesser som formar deras kontext – och valmöjligheter – på samhällelig nivå: såsom det moderna samhällets individualisering, sekularisering och kommersialisering (Dencik 2003: 5). Så är det också med vardagsjudendomen och dess relation

till finlandssvenska identifikationer. Om den dynamik som omger identitetsförhandlingarna tas på allvar kan den få långtgående konsekvenser för de kategorier vi använder oss av i religionsforskningen. Frågan infinner sig om vi forskare i växande grad kanske påtvingar människor statiska identitetsmarkörer som inte står i samklang med hur de lever och upplever sina liv?

Att förhålla sig till frågan om identitet är ett sätt att "reflektera över förhållandet mellan det föränderliga och det bestående", menar Mazzarella: ytterst bottnar intresset för identitet i vårt "behov av livsmening" (Mazzarella 2002: 27). Kan en lokal språklig-kulturell identitet samsas med en global etnisk-kulturell-religiös anknytning på ett sätt som skapar bärighet och riktning i en människas liv i dagens Finland? Det stämmer förvisso att den sanna finlandssvenskheten oftast målas fram som en plats "där man icke själv är" i dessa intervjuer, men jag vill inte se detta som en stängd dörr, utan som en dörr på glänt. Genom den kan framtida forskning förhoppningsvis ta sikte på finlandssvenskheten som "det komplicerade utrymme som skapas i spänningsfältet mellan olika sociala och kulturella praktiker, språk och subjektiviteter där ständiga förhandlingar sker" (Klinkmann 2017: 29). Till stöd för denna slutsats kan de olika trådar som löpt genom artikeln sammanföras i följande önskan, formulerad av en informant som närmar sig de 80:

Jag har nästan levt mitt liv redan, men jag skulle vilja leva de sista åren som en balanserad människa, en som balanserar mellan och representerar två olika minoriteter i Finland: svensktalande och judisk. Det här balanserandet är också, på sätt och vis, mycket fruktbart. Jämförelsen ger dig ett visst perspektiv, det breddar ditt synfält. ■

Ruth Illman är forskningschef vid Donneriska institutet för religionshistorisk och kulturhistorisk forskning i Åbo, Finland. Hon är FD i religionsvetenskap (2004) och TD i judaistik (2018) samt docent i religionsvetenskap vid Åbo Akademi och i religionshistoria vid Uppsala universitet.



Hennes huvudsakliga forskningsintressen är samtida judendom, religionsdialog, religion och konst (speciellt musik) samt etnografiska forskningsmetoder. Hennes senaste artiklar har publicerats i tidskrifter såsom *Temenos: Nordic Journal of Comparative Religion*, *Journal of Contemporary Religion* och *Contemporary Jewry* samt kapitel i böckerna *Vernacular Knowledge* (red. M. Bowman och Ü. Valk, 2022) och *The Georgetown Companion to Interreligious Studies* (red. L. Mosher, 2022). Hennes senaste böcker är *Music and Religious Change among Progressive Jews in London: Being Liberal and Doing Traditional* (Lexington, 2018) och *Theology and the Arts: Engaging Faith* (Routledge, 2013/16) tillsammans med W. Alan Smith. Sedan år 2016 är hon redaktör för *Nordisk judaistik / Scandinavian Jewish Studies* tillsammans med Svante Lundgren. Hon leder forskningsprojektet *Judiska identiteter och deras gränser i dagens Finland: Minhag Finland* och är vice-forskningsledare för det EU-finansierade forskningsprojektet *Recovira* i Finland. Webbplats: <<https://research.abo.fi/en/persons/ruth-illman>>.

Referenser

- Ahonen, Paavo. 2017. *Antisemitismi Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1917–1933* (Helsingfors: Finska kyrkohistoriska samfundet).
- Allardt, Erik. 1981. *Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland).
- Bowman, Marion, och Ülo Valk (red.). 2012. *Vernacular Religion in Everyday Life: Expressions of Belief* (New York: Routledge).
- Czibalmos, Mercédesz. 2021. *Intermarriage, Conversion, and Jewish Identity in Contemporary Finland: A Study of Vernacular Religion in the Finnish Jewish Communities* (Åbo Akademi University).
- Czibalmos, Mercédesz, och Dóra Pataricza. 2019. "Boundaries of Jewish identities in contemporary Finland", *Nordisk judaistik / Scandinavian Jewish Studies* 30(1): 1–7, doi: <<https://doi.org/10.30752/nj.8021>>.

- Dencik, Lars. 2003. "Jewishness' in postmodernity: the case of Sweden", i *New Jewish Identities: Contemporary Europe and Beyond*, red. Zvi Gitelman, Barry Kosmin och András Kovács (Budapest: Central European University), 75–104.
- Dencik, Lars. 2009. "On marriages between Jews and non-Jews in Sweden, Finland and Norway", i *Jewish Intermarriage around the World*, red. Shulamit Reinharz och Sergio DellaPergola (New Brunswick: Transaction Publications), 75–87.
- Døving, Cora Alexa (red.). 2022. *Jødisk identitet, praksis og minnekultur* (Oslo: Universitetsforlaget).
- Enckell, Mikael. 2004. *Uppror och efterföljelse: Essäer* (Helsingfors: Söderström).
- Enckell, Mikael. 2015. *Okändhetens följeslagare: Med frågan som drivkraft och mysteriet som färdmål* (Helsingfors: Schildts & Söderströms).
- Forsgård, Nils Erik. 1998. *I det femte inseglets tecken. En studie i den åldrande Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland).
- Harviainen, Tapani. 1998. "Juutalaiset Suomessa", i *Juutalainen kulttuuri*, red. Tapani Harviainen och Karl-Johan Illman (Helsingfors: Otava), 291–304.
- Hovi, Tuija, och Anna Haapalainen. 2015. "Omaehtoinen yhteisöllisyys 2000-luvun kristillisyydessä", i *Kansanuskosta nykypäivän benkisyyteen*, red. Pasi Enges och Kirsi Hänninen (Åbo universitet), 158–187.
- Illman, Ruth, och Mercédesz Czibalmos. 2020. "Knowing, being, and doing religion: introducing an analytical model for researching vernacular religion", *Temenos: Nordic Journal of Comparative Religion* 56(2): 171–199, doi: <<https://doi.org/10.33356/temenos.97275>>.
- Illman, Ruth, och Peter Nynäs. 2022. "Loppusanat", i *Ushenkisyys*, red. Minna Opas och Tiina Mahlamäki (Helsingfors: Finska Litteratursällskapet), 442–457, doi: <<https://doi.org/10.21435/tl.275>>.
- Illman, Ruth, Mercédesz Czibalmos och Dóra Pataricza. 2022. "Bending, breaking and adhering to rules of contemporary Jewish practice in Finland", *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society* 46(3): 32–51, doi: <<https://doi.org/10.30676/jfas.115509>>.

- Illman, Ruth, Peter Nynäs och Nurit Novis-Deutsch. 2023. "Multiple identifications: growing diversity in complexity and religious and secular worldviews", i *Navigating Universalism and Particularism in the Study of Religions: A Methodology for Global Landscapes*, red. Peter Nynäs et al. (Sheffield: Equinox Publications), i tryck.
- Kalsky, Manuela, och André van der Braak. 2017. "Introduction to the topical issue 'multiple religious belonging'", *Open Theology* 3: 662–664.
- Kantor, Dan, Laura Ekholm, Simo Muir, Riitta Nurmi och Daniel Weintraub. 2018. *Kyläkoulu keskellä kaupunkia – Helsingin Juutalainen Yhteiskoulu 100 vuotta* (Helsingfors: Helsingin Juutalainen Yhteiskoulu).
- Klinkmann, Sven-Erik. 2017. "Om finlands-svenska identiteter, intersektioner och hanteeringsstrategier", i *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*, red. Sven-Erik Klinkmann, Blanka Henriksson och Andreas Häger (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland), 29–56.
- Kupari, Helena, och Elina Vuola (red.). 2019. *Orthodox Christianity and Gender: Dynamics of Tradition, Culture and Lived Practice* (London: Routledge), doi: <https://doi.org/10.4324/9780203701188>.
- Lebenswerd, Patric J. 2015. "Jewish Swedish", i *Handbook of Jewish Languages*, red. Lily Kahn och Aaron D. Rubin (Leiden: Brill), 618–629, doi: <https://doi.org/10.1163/9789004359543_022>.
- Lundgren, Svante. 2002. *Suomen juutalaiset: usko, tavat, asenteet* (Åbo Akademi: Religionsvetenskapliga skrifter), <https://edition.fi/donnerinstitute/catalog/view/424/347/942-1>.
- Mazzarella, Merete. 2002. *Linjer mellan stjärnorna. Essäer om identitet* (Helsingfors: Söderström).
- Minhag Finland. <https://polinstitutet.fi/judiska-identiteter-och-deras-granser-idagens-finland/>.
- Muir, Simo. 2009a. "Jiddiistä ruotsin kautta suomeen: Helsingin juutalaisten kielenvaihtoista ja etnolektistä", *Virittäjä* 4: 533–556.
- Muir, Simo. 2009b. "Anti-semitism in the Finnish academe: rejection of Israel-Jakob Schur's PhD dissertation at the University of Helsinki (1937) and Åbo Akademi University (1938)", *Scandinavian Journal of History* 34(2): 135–161, doi: <https://doi.org/10.1080/03468750902860468>.
- Muir, Simo, och Riikka Tuori. 2019. "The golden chain of pious rabbis": the origin and development of Finnish Jewish Orthodoxy', *Nordisk judaistik / Scandinavian Jewish Studies* 30(1): 8–34, doi: <https://doi.org/10.30752/nj.77253>.
- Muir, Simo, och Hana Worthen (red.). 2013. *Finland's Holocaust: Silences of History* (Basingstoke: Palgrave Macmillan).
- Odrischinsky, Eva. 2019. *Som alla andra. Min judiska familj och jag* (Helsingfors: Förlaget).
- Plank, Katarina, och Daniel Enstedt. 2018. *Levd religion: Det heliga i vardagen* (Lund: Nordic Academic Press).
- Primiano, Leonard. 2012. "Afterword. Manifestations of the religious vernacular: ambiguity, power and creativity", i *Vernacular Religion in Everyday Life: Expressions of Belief*, red. Marion Bowman och Ülo Valk (Sheffield: Equinox Publishing), 382–394.
- Seela, Jacob. 2012. "Oikeudettomasta vähemmistöstä samanarvoiseksi kansalaisiksi. Turun juutalaisen yhteisön elämää ensimmäisen vuosisadan aikana", i *Turun synagoga*, red. Juhani Kostet och Marita Söderström (Helsingfors: Finska Litteratursällskapet), 10–46.
- Sundback, Susan. 2010. "Nationell minoritet och etnisk identitet", i *Det finlandssvenska sociala kapitalet. Fakta och fiktion*, red. Susan Sundback och Fredrica Nyqvist (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland), 45–63.
- Swanström, André. 2017. "Ivan Baruch Kutisker in Finland", *Nordisk judaistik / Scandinavian Jewish Studies* 28(2): 23–38, doi: <https://doi.org/10.30752/nj.67750>.
- Thor Tureby, Malin. 2020. "Svenska judars berättelser om flyktingar, överlevande och hjälpverksamheter under och efter Förintelsen", *Nordisk judaistik / Scandinavian Jewish Studies* 31(2): 60–84, doi: <https://doi.org/10.30752/nj.90024>.
- Thor Tureby, Malin. 2022. "Muntlig historia", i *Metod: Guide för historiska studier*, red. Martin Gustavsson och Yvonne Swanström (Lund: Studentlitteratur), 187–212.
- Tuori, Riikka. 2022. "Being Jewish in contemporary Finland: reflections on Jewishness from project Minhag Finland", i *Finnishness, Whiteness and Coloniality*, red. Josephine Hoegaerts et al. (Helsingfors: Helsinki

- University Press), 239–264, doi: <<https://doi.org/10.33134/HUP-17-10>>.
- Tuori, Riikka, Simo Muir och Ruth Illman. 2022. ”Arjessa eletty uskonto. Suomen juutalaisten muistitietoa keräämässä”, i *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*, red. Ulla Savolainen och Riikka Taavetti (Helsingfors: Finska Litteratursällskapet), 73–87, doi: <<https://doi.org/10.21435/skst.1478>>.
- Utriainen, Terhi. 2020. ”Lived religion meets secular life: the dynamics of framing and the subjunctive power of ritual”, *Journal of Contemporary Religion* 35(2): 195–212, doi: <<https://doi.org/10.1080/13537903.2020.1759900>>.
- Valk, Ülo. 2022. ”Introduction”, i *Vernacular Knowledge. Contesting Authority, Expressing Beliefs*, red. Marion Bowman och Ülo Valk (Sheffield: Equinox Publications), 1–21.
- Zern, Leif. 2012. *Kaddish på motorcykel* (Stockholm: Bonnier).